

ORTAÖĞRETİMDE ÖĞRENİM GÖREN ERGENLERİN SOSYAL BECERİ DÜZEYLERİNE YÖNELİK BİR ANALİZ: ANTALYA İLİ ÖRNEĞİ

Aydın ÇİVİLİDAĞ*

ÖZET

Bu araştırmada ortaöğretimde öğrenim gören ergenlerin sosyal beceri düzeylerinin cinsiyet, sınıf ve alan değişkenlerine göre incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma Antalya il merkezinde seçkisiz (random) örneklem yoluyla belirlenen iki Anadolu lisesindeki 390 ergenin (236 kız ergen %60,5 orana sahip, 154 erkek ergen %39,5 orana sahip) gönüllü katılımı ile yapılmıştır. Araştırma, 2011-2012 eğitim ve öğretim yılında öğrenim gören ergenlere araştırmacı tarafından kişisel bilgi formu ve sosyal beceri envanteri uygulanarak yapılmıştır. Sosyal beceri envanteri (SBE) Riggio (1986) tarafından geliştirilmiş ve envanterin Türkçeye uyarlanması Yüksel (1998) tarafından yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; kız ergenlerin sosyal beceri alt boyut puan ortalamalarının duyuşsal anlatımcılık, duyuşsal duyarlık ve sosyal kontrol alt boyutlarının erkek ergenlere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunurken, erkek ergenlerin duyuşsal kontrol alt boyut puan ortalamasının kız ergenlere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Alan değişkenine göre TM alanındaki ergenlerin sosyal beceri alt boyut puan ortalamalarının sosyal anlatımcılık, sosyal duyarlık ve sosyal kontrol alt boyutları bakımından FM alanındaki ergenlerden anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Sınıf düzeyi değişkenine göre 9.Sınıf ergenlerinin duyuşsal anlatımcılık, duyuşsal duyarlık, sosyal anlatımcılık, sosyal duyarlık ve sosyal kontrol alt boyut puan ortalamaları bakımından diğer sınıflardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ortaöğretim, Ergen, Sosyal Beceri, Duyuşsal Anlatımcılık, Duyuşsal Duyarlık, Duyuşsal Kontrol, Sosyal Anlatımcılık, Sosyal Duyarlık, Sosyal Kontrol.

AN ANALYSIS ON STUDYING IN HIGH SCHOOL ADOLESCENTS' SOCIAL SKILL LEVELS: A CASE STUDY IN ANTALYA PROVINCE

ABSTRACT

This aim of the research is to analyse adolescents' social skill levels according to gender, class and educational field variables. The research participants are 390 (296 female adolescent %60,5 and 154 male adolescent %39,5) volunteer anatolian high school students. The research sampling is determined with random method in two Anatolian high schools in Antalya city center. The data are gained with personal information form and social skill inventory by the researcher. The Social Skill Inventory was developed by Riggio (1986) and this inventory was adopted by Yüksel (1998). According to the results; female adolescents' the average of the scores of social skill sub dimensions of emotional expressivity, emotional sensitivity and social control are found higher significant in comparison with male adolescents. At the TM field adolescents' the average of the social skill of sub dimensions of social expressivity, social sensitivity and social control are determined higher significant in comparison with the FM field adolescents. In 9th Class adolescents' the average of the social skill of sub dimensions of emotional expressivity, emotional sensitivity, social expressivity and social control were found higher significant than the other adolescents.

Keywords: High School, Adolescent, Social Skill, Emotional Expressivity Emotional Sensivity Emotional Control, Social Expressivity, Social Sensivity, Social Control.

*Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, aydin-civilidag@hotmail.com

1. GİRİŞ

Bilgi ve teknolojinin hızlı gelişimi insanlar arasındaki mesafeleri ortadan kaldırmış olup, insanların her durum ve zamanda birbirleriyle çabuk iletişim kurmalarını sağlamıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyıl bilgi ve iletişim çağı olarak nitelendirilse de insanlar arasındaki iletişim doğal ortamından uzaklaşarak sanal ortama taşınmıştır. Bu durum da empatik iletişimden veya duygulardan yoksun yapay bir iletişim biçimini ortaya çıkarmıştır. İnsan yapısı sosyal, biyolojik, psikolojik gelişim özellikleri içermektedir. Biyolojik unsurlar, genlerin rolü ve yetişkin sağlığı ile ilgili temaları (hormonal değişimler, kardiovasküler bozukluklar gibi) içerirken psikolojik unsurlar, bilişsel ve kişilik gelişiminin tüm yönlerini, sosyal unsurlar ise; aile, okul ve arkadaş çevresinin etkilerini kapsar (Deniz, 2011). İnsanın sosyal yönü onun çevresi ve kişilerle ilişki ve etkileşim içinde olduğu anlamına gelmektedir. Ergenlik döneminde birey özerklik gereksinimini karşılama ve kimlik kazanma amacıyla akranlarıyla bir arada olmayı ve onlarla vakit geçirmeyi tercih etmektedir. Gelişimsel bakış açısına göre, aileden bağımsızlaşan ve bireyselleşen ergen zamanının büyük bölümünü akranlarıyla geçirmektedir (Güney, 2007). Günümüzde iletişim için teknolojik imkanlar artmasına rağmen insanlar birbirleriyle doğal ortamda iletişim kurmakta zorlanmaktadırlar. Şehir yaşamının çocukları binalara veya apartmanlara hapsedmesi onların akranlarıyla ve diğer kişilerle sosyalleşmesini engelleyen en önemli faktörlerden biridir. Sosyal yönden akranlarıyla ve farklı yetişkinlerle iletişim kurmayan çocukların sosyal becerilerinde de yetersizlikler görülebilmektedir. Çocuklar okul çağına geldiklerinde ancak okul sayesinde çevrelerindeki akranlarla ve öğretmenleriyle yoğun bir şekilde sosyal etkileşimler ve paylaşımlar yaşamaktadırlar. Öğretmenler, sınıf içinde ve sınıf dışında davranışlarıyla öğrenciler için model olmaktadır. Öğrenciler, öğretmenlerinin davranışını gözlemleyerek onlardan etkilenmekte ve davranışlarını gözleyerek, model alarak öğrenmektedirler (Kaya, 2010). Okul bu nedenle okulöncesi dönemden ergenlik dönemine kadar insanların sosyalleşmesi ve sosyal beceriler geliştirmesi yönünde önemli bir role sahiptir. Öğrencilerin sosyalleşmesi ve akademik başarı kazanmalarını desteklemek için öğrenme ve olumlu sosyal davranışları biçimlendirmek ve öğretmek okulların en önemli işlevlerindedir (Pınar ve Sucuoğlu, 2011). Sosyal beceriler, “kişiler arası ilişkilerde sosyal bilgiyi alma, çözümlenme ve uygun tepkilerde bulunma, hedefe yönelik ve sosyal bağlama göre değişen; hem gözlenebilen hem de gözlenemeyen bilişsel ve duyuşsal öğeleri içeren ve öğrenilebilir davranışlardır (Yüksel, 2004). Liberman ve diğerleri (1986) sosyal beceriyi; “toplum içinde yaşamak ve yeterli düzeyde kaliteli bir yaşam için gerekli olan bilişsel, sözel ve sözel olmayan kişiler arası davranışlar olduğunu belirtmektedirler. Sosyal beceriler, gelen sosyal mesajların doğru algılanmasını, sosyal problem çözebilme kapasitesi ve mesaj gönderme becerilerini içerir” (Akt. Telli, 2010).

Okul yılları insanların hayatlarında unutamadıkları anıları, hatıraları içermektedir. Birçok insan özellikle lise yıllarında arkadaşlarıyla, öğretmenleriyle yaşadıkları olumlu ve olumsuz ilişkilerini kendilerinde unutamadıkları etkileri nedeniyle yıllar sonra bile hatırlayabilirler. Lise yılları bireylerin gelişim sürecinde ergenlik dönemine denk gelmektedir. Ergenlik dönemi, antik çağdan beri sorunlu bir dönem olarak görülmüş, ünlü düşünür Eflatun, “günümüzde gençler çok tembel ve haylaz, şarap içip, müzik dinlemekten başka bir şey yapmıyorlar” demiştir. Ergenlik gelişme ve değişiminin en hızlı olduğu dönemdir. Ergenliğin tanımı konusunda alan uzmanları görüş birliği sağlayamamışlardır. Bunda uzmanların ergenliğin farklı gelişim alanlarına vurgu yapmaları ve kültürel değişkenlerin ergeni doğrudan etkilemesinin rolü olabilir (Arı, 2003). Kulaksızoğlu (1998) ergenlik dönemini insanda bedence büyümenin, hormonal, cinsel, sosyal, duygusal, kişisel ve zihinsel değişme ve

gelişmelerin olduğu, buluşla başlayan ve bedence büyümenin sona ermesiyle sonlandığı düşünülen özel bir evre olarak tanımlamıştır (Akt. Dinçel, 2006). Ergenlik döneminin en önemli özelliklerinden biri de bireylerin sosyal gelişimleridir. Bireyin sosyalleşmesi ilk olarak ailede başlar, bu bağlamda ergenin sosyalleşme süreci aslında çocukluk döneminde başlamış olup, ergenlik döneminde aile dışına çıkarak, okul çevresi ve arkadaş grupları ekseninde devam etmektedir (Koç, 2004). Ergen, sosyal çevresiyle uyumlu ve olumlu ilişkiler yaşayabildiği gibi bunun tersi uyumsuz ve olumsuz ilişkiler de yaşayabilir. Bu nedenle ergenlik sosyal dünyada kritik bir dönemdir (Court & Givon, 2003). Ergenin sosyal çevresiyle olumsuz ilişki yaşamasının nedenlerinden biri de sosyal beceri yetersizliği olabilir.

Sosyal beceri yetersizliği bir tek nedenden kaynaklanabileceği gibi birden fazla nedenden de kaynaklanabilmektedir (Witkus & Horowitz, 1987; Wadsworth & Herper, 1993; Elliot & Gresham, 1993). Bu nedenler yetersiz sosyal bilgi, yetersiz uygulama ve geri iletim, uygun sosyal davranışları öğrenmek ya da göstermek için uygun uyarıcı ve olanakların olmayışı, uygun sosyal davranışın pekiştirilmeyişi, uygun sosyal davranışların kazanılmasını ya da gösterilmesini engelleyen problemlerli davranışların varlığı olarak açıklanabilir (Akt. Şahin, 2001). Tryon, Soffer & Winograd da (2001) ergenler üzerinde yaptıkları bir çalışmada, depresif ve kaygı semptomlarının ergenlerdeki sosyal beceri ile zayıf ilişkisi olduğunu bulmuşlardır. Sosyal beceri gelişimlerinde çeşitli nedenlerle problem yaşayan çocuklar, çevrelerindeki insanlarla ilişki kurmada sıkıntı yaşayabilecekleri gibi ilerleyen yıllarda birçok olumsuz durum içinde bulunabilirler. Sosyal beceri eksikliği gelecekte sorunlar yaşanmasına neden olabilir (Mehaffey & Sandberg, 1992). Sosyalleşmemiş bireyler cesareti kırılmış ve yaşamın verimli olmayan yönünde bulunan kişilerdir (Corey, 2005). Kohn & Clauesn (1955) sosyal izolasyonun manik depresif ve şizofreniklerle 1/3 oranında ilişkili olduğunu, oysa normal kontrol gruplarında sifıra yakın ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Stengel (1971) ise sosyal izolasyonun intiharla yüksek oranda ilişkili olduğunu bulmuştur (Akt. Gottman, Gonso & Ramussen, 1975). Sosyal beceri düzeyi yüksek çocuklar ise, günlük kişiler arası problemleri çözmede daha fazla tekniğe sahip olduklarından sosyal ilişkilerinde daha başarılıdırlar (Yiğit ve Yılmaz, 2011). Sosyal beceri olgusu insanın çevresiyle sağlıklı iletişim ve etkileşim kurabilmesi için önemlidir, bu nedenle sosyal beceri ve sosyal beceriyi farklı değişkenlerle inceleyen çok sayıda araştırma literatürde yer almaktadır (Spjeldnes, S., Koeske, G. & Sales, E. 2010; Brown, W.H. & Conroy, M.A., 2011; Hughes, C., Golas, M., Cosgriff, J., Brigham, N., Edwards, C., Cashen, K., 2011; Samancı, O., 2010; Rashid, T. 2010; Joyce, V.F., Darson, L.R. & David., V.H., 2011; Horn, Karlin & Ramey, 2012). Yapılan araştırmalarda, ergenlik öncesi ve ergenlik düzeylerindeki bireylerin otistik yapıları, sosyal gelişim düzeyleri ve sosyal beceri düzeyleri incelenmiş, bu bireylerde sosyal beceri geliştirilmesine yönelik eğitsel uygulama ve psikolojik destek sonuçlarının olumlu sonuçlar verdiği rapor edilmiştir.

1.1 Problem

Bu araştırma, günümüz iletişim alanındaki teknolojik ve bilimsel ilerlemeler sonucunda bilişsel, fiziksel, duygusal, ahlaki ve sosyal yönden gelişmesini sürdüren ergenlerin sosyal beceri düzeylerini incelemesi açısından önemlidir. Yukarıdaki açıklamalar bağlamında ergenin akranlarıyla ve diğer insanlarla olumlu ilişki ve etkileşimde bulunabilmesinde, ergenin kendisini sosyal yapı içerisinde ifade edebilmesinde önemli ve gerekli bir olgu olan sosyal becerinin ortaöğretimdeki ergenler üzerinde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki soruya cevap aranacaktır.

- Ergenlerin sosyal beceri düzeyleri cinsiyet, öğrenim gördüğü alan ve sınıf değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma Modeli

Bu araştırma betimsel araştırmanın test tekniği (survey) modeline göre yapılmıştır. Bu model çerçevesinde araştırmada kullanılan kişisel bilgi formu ve sosyal beceri envanteri ergenlerin gönüllü katılımı ile verdikleri cevaplar doğrultusunda betimlenmeye çalışılmıştır.

2.2 Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Antalya il merkezindeki liselerde öğrenim gören yaklaşık 21700 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmanın çalışma grubu, Antalya il merkezindeki seçkisiz örneklem yoluyla belirlenen iki Anadolu Lisesindeki toplam 390 ergenden oluşmaktadır. Ergenlerin 236'sı (%60,5) kız, 154'ü (%39,5) erkektir.

2.3 Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcıların kişisel bilgilerine ulaşmak için kişisel bilgi formu ve sosyal beceri düzeylerini belirlemek için sosyal beceri envanteri kullanılmıştır.

2.3.1 Kişisel Bilgi Formu

Form araştırmanın yapılaş amacı hakkında kısa bilgi içermektedir ve katılımcıların araştırmada kullanılacak demografik özelliklerini belirlemek için araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

2.3.2 Sosyal Beceri Envanteri (SBE)

Envanter Riggio (1986) tarafından geliştirilmiş ve 1989 yılında gözden geçirilmiştir. Sosyal beceri envanterinin Türkçeye uyarlanması Yüksel (1998) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin toplam puana ilişkin iç tutarlık katsayısı .85 olarak belirlenirken, alt ölçeklere göre elde edilen iç tutarlık katsayıları ise .56 ile .82 arasında bulunmuştur. Sosyal beceri envanterinin geçerliği ile ilgili olarak kapsam geçerliği ve benzer ölçek geçerliği çalışmaları yapılmış, kendini ayarlama ölçeği ile yapılan korelasyon çalışmaları sonucunda her iki ölçekten elde edilen puanlar arasında .63 (n=37) korelasyon bulunurken, sosyal beceri envanterinin alt ölçekleri ile kendini ayarlama ölçeği puanları arasındaki korelasyon katsayıları ise $r = -.21$ ile $r = .57$ arasında değişmektedir. Sosyal beceri envanteri 90 maddeden oluşmaktadır ve altı alt boyutu vardır. Bunlar: Duyuşsal anlatımcılık; duygusal durum ve tutumları sözel olmayan bir şekilde ifade edebilme becerisidir. Duyuşsal duyarlık; sözel olmayan mesajları ve özellikle duygu durumlarını alma ve çözümlenmedeki genel beceri anlamına gelmektedir. Duyuşsal kontrol; duygusal ve sözel olmayan ifadeleri düzenleme ve kontrol etme becerisidir. Sosyal anlatımcılık; sosyal etkileşimde başkaları ile ilgilenme, sözel ifade ve konuşma becerisi anlamına gelmektedir. Sosyal duyarlık; sözel mesajı anlama, analiz etme, yorumlama yeteneği ve uygun sosyal davranışı düzenleyen normlara ilişkin genel bilgi anlamına gelmektedir. Sosyal kontrol; sosyal rol oynama ve kendini ayarlama becerisidir. Sosyal beceri envanterinden elde edilen puanları yorumlarken; toplam ve alt ölçeklerden elde edilen puanların yüksek olmasının sosyal becerinin yüksek, toplam ve alt ölçeklerden elde edilen puanların düşük olmasının ise sosyal becerinin düşük olduğunun bir göstergesi olduğu genel bir ölçüt olarak düşünülmelidir (Yüksel, 2004). Bu araştırmada ölçeğin iç güvenilirlik değeri .78 olarak bulunmuştur.

2.4 Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler, 2011-2012 eğitim ve öğretim yılında araştırmanın yapıldığı okul yönetimlerinden izin alınarak, okul yönetimlerinin uygun gördüğü ders saatlerinde araştırmacı tarafından ergenlere bilgi verildikten sonra veri toplama araçlarının gönüllü ergenlere dağıtılıp, ölçeklerin doldurulduktan sonra toplanması şeklinde yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler, SPSS 10.0 Paket programına girilerek çözümlenmiştir. Verilerin araştırma grubunda normal dağılım gösterip göstermediğinin belirlenmesi için verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Kolmogorov-smirnov testi sonucunda elde edilen değerlerin 0.06 ile .20 arasında değiştiği görülmüştür. Yapılan analiz sonucunda verilerin her grupta normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Araştırmada ergenlerin sosyal beceri düzeylerinin alan değişkenine (Fen-Matematik alanı ve Türkçe-Matematik alanı) ve cinsiyet değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için bağımsız gruplar t testi ve varyans analizi (Anova) uygulanmıştır. Bulgular doğrultusunda, birimler arasındaki farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirleyebilmek amacıyla Bonferroni testi ile bakılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgulara tablolar eşliğinde yer verilmiştir. Aşağıda sunulan tablolar araştırma problemi doğrultusunda ergenlerin sosyal beceri düzeylerinin cinsiyet, öğrenim gördüğü alan, sınıf ve şehir değişkenlerine göre farklılaşma düzeyini belirlemeye yöneliktir.

Tablo 1:

Ergenlerin Sosyal Beceri Düzeyi Alt Ölçek Puanlarının Cinsiyete Göre t Testi Sonuçları

Sosyal Beceri Alt Boyutları	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Duyuşsal anlatımcılık	Kız	236	48.72	7.97	388	3.61	.000*
	Erkek	154	46.11	6.23			
Duyuşsal duyarlık	Kız	236	53.00	7.83	388	5.04	.000*
	Erkek	154	49.00	7.54			
Duyuşsal kontrol	Kız	236	43.65	8.21	388	2.90	.004*
	Erkek	154	45.90	6.97			
Sosyal anlatımcılık	Kız	236	49.42	9.25	388	1.09	.273
	Erkek	154	48.45	8.01			
Sosyal duyarlık	Kız	236	49.61	8.77	388	3.84	.000*
	Erkek	154	46.74	5.97			
Sosyal kontrol	Kız	236	51.46	9.29	388	2.08	.038*
	Erkek	154	49.71	7.24			

Tablo 1’de görüldüğü gibi, kız ergenlerle erkek ergenler arasında sosyal beceri düzeyleri bakımından anlamlı düzeyde farklılık bulunmaktadır. Buna göre; kız ergenlerin sosyal

becerinin duyuşsal anlatımcılık alt boyut puan ortalaması ($\bar{X}=48.72$), duyuşsal duyarlık alt boyut puan ortalaması ($\bar{X}=53.00$), sosyal duyarlılık alt boyut puan ortalaması ($\bar{X}=49.61$) ve sosyal kontrol alt boyut puan ortalaması ($\bar{X}=51.46$) erkek ergenlerin sosyal beceri alt boyut puan ortalamalarından anlamlı düzeyde daha yüksektir. Bu bulgulardan farklı olarak, erkek ergenlerin sosyal beceri alt boyutlarından duyuşsal kontrol alt boyutunun puan ortalaması ($\bar{X}=45.90$) kız ergenlerin puan ortalamasından anlamlı düzeyde daha yüksektir. Bu sonuçlara göre; kız ergenlerin sosyal becerinin duyuşsal anlatımcılık, duyuşsal duyarlık, sosyal duyarlık ve sosyal kontrol erkek ergenlere göre daha yetenekli oldukları söylenebilir.

Ergenlerin alan değişkenine göre sosyal beceri düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla t Testi yapılmış olup, sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2:

Ergenlerin Sosyal Beceri Düzeyi Alt Ölçek Puanlarının Alan Değişkenine Göre t Testi Sonuçları

Sosyal Beceri Alt Boyutları	Alan	n	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
Duyuşsal anlatımcılık	FM	133	46.89	6.54	246	.624	.533
	TM	115	47.41	6.60			
Duyuşsal duyarlık	FM	133	49.69	7.74	246	1.430	.154
	TM	115	51.05	7.14			
Duyuşsal kontrol	FM	133	44.72	7.63	246	.876	.382
	TM	115	43.88	7.35			
Sosyal anlatımcılık	FM	133	47.01	7.53	246	2.492	.013*
	TM	115	49.37	7.34			
Sosyal duyarlık	FM	133	48.16	8.09	246	.692	.489
	TM	115	47.51	6.74			
Sosyal kontrol	FM	133	48.90	8.73	246	2.677	.008*
	TM	115	51.73	7.94			

Tablo 2’de görüldüğü gibi, alan değişkeni ile sosyal beceri düzeyleri arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmaktadır. Buna göre; TM alanındaki ergenlerin sosyal becerinin sosyal anlatımcılık alt boyut puan ortalaması ($\bar{X}=49.37$) ve sosyal kontrol alt boyut puan ortalaması ($\bar{X}=51.73$) FM alanındaki ergenlerin sosyal beceri alt boyut puan ortalamalarından anlamlı düzeyde daha yüksektir. Bu sonuçlara göre; TM alanında öğrenim gören ergenlerin sosyal becerinin sosyal anlatımcılık ve sosyal kontrol alt boyutları bakımından FM alanında öğrenim gören ergenlere göre daha yetenekli oldukları ifade edilebilir.

Aşağıda tablo 3’de sınıf değişkenine göre ergenlerin sosyal beceri düzeylerine ilişkin istatistiksel analiz değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 3:

Ergenlerin Sosyal Beceri Düzeyi Alt Boyutlarına Göre Sınıf Değişkenine İlişkin n , $\bar{X}$, S_s Değerleri

Sosyal Beceri Alt Boyutları	Sınıf	n	$\bar{X}$	S_s
Duyuşsal Anlatımcılık	9	138	48.6739	8.7472
	10	93	47.6774	6.9535
	11	113	47.6195	6.7246
	12	46	44.9348	4.8231
	Toplam	390	47.6897	7.4388
Duyuşsal Duyarlık	9	138	53.5362	8.3397
	10	93	51.8172	6.5689
	11	113	50.1062	7.8891
	12	46	47.5000	7.6267
	Toplam	390	51.4205	7.9557
Duyuşsal Kontrol	9	138	44.9493	8.4563
	10	93	44.7097	8.4140
	11	113	43.5664	7.7354
	12	46	45.3696	3.6719
	Toplam	390	44.5410	7.8191
Sosyal Anlatımcılık	9	138	50.7609	10.4738
	10	93	48.7742	8.8590
	11	113	48.0531	6.8646
	12	46	46.8478	6.2963
	Toplam	390	49.0410	8.7902
Sosyal Duyarlık	9	138	49.6232	8.4673
	10	93	48.3333	7.9377
	11	113	47.8850	8.0830
	12	46	46.8043	4.8102
	Toplam	390	48.47195	7.9084

Sosyal Kontrol	9	138	51.8043	8.6749
	10	93	51.6667	9.2775
	11	113	50.6106	8.2272
	12	46	46.2826	6.0320
	Toplam	390	50.7744	8.5742

Tablo 3’de görüldüğü gibi, 9.sınıftaki ergenlerin sosyal beceri alt boyutlarından duyuşsal anlatımcılık ($\bar{X}=48.67$), duyuşsal duyarlık ($\bar{X}=53.53$), sosyal anlatımcılık ($\bar{X}=50.76$), sosyal duyarlık ($\bar{X}=49.62$) ve sosyal kontrol ($\bar{X}=51.80$) puan ortalamalarının diğer sınıflardaki ergenlerin puan ortalamalarından daha yüksek olduğu, 12. Sınıftaki ergenlerin ise; sosyal beceri alt boyutlarından duyuşsal kontrol ($\bar{X}=45.36$) alt boyut puan ortalamasının diğer ergenlerden daha yüksek olduğu görülmektedir

Ergenlerin sınıf değişkenine göre sosyal beceri düzeyinin farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla varyans analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4:

Ergenlerin Sosyal Beceri Düzeyi Alt Boyutlarının Sınıf Değişkenine Göre Varyans Analizi (ANOVA) ve Bonferroni Test Değerleri

Sosyal Beceri Alt Boyutları	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Duyuşsal anlatımcılık	Gruplar arası	483.36	3	161.123	2.95	.032*
	Gruplar içinde	21042.09	386	54.51		
	Toplam	21525.45	389			
Duyuşsal duyarlık	Gruplar arası	1534.59	3	511.53	8.55	.000*
	Gruplar içinde	23086.43	386	59.80		
	Toplam	24621.036	389			
Duyuşsal Kontrol	Gruplar arası	164.56	3	54.85	.897	.443
	Gruplar içinde	23618.27	386	61.18		
	Toplam	23782.84	389			
Sosyal Anlatımcılık	Gruplar arası	746.36	3	248.78	3.276	.021*
	Gruplar içinde	29310.98	386	75.93		
	Toplam	30057.34	389			

Sosyal Duyarlık	Gruplar arası	351.52	3	117.17	1.886	.131
	Gruplar içinde	23977.81	386	62.11		
	Toplam	24329.33	389			
Sosyal Kontrol	Gruplar arası	1151.56	3	383.85	5.39	.001*
	Gruplar içinde	27446.57	386	71.10		
	Toplam	28598.14	389			

Tablo 4’de görüldüğü gibi, ergenlerin sosyal beceri düzeyleri ile sınıf değişkenleri arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunmaktadır. Buna göre; 9.sınıftaki ergenlerin sosyal becerinin duyuşsal anlatımcılık alt boyutu [F(3-386)=2.95, p<.05], duyuşsal duyarlık alt boyutu [F(3-386)=8.55, p<.05], sosyal anlatımcılık alt boyutu [F(3-386)=3.27, p<.05] ve sosyal kontrol alt boyutu [F(3-386)=5.39, p<.05] diğer sınıflardaki ergenlere göre anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Buna karşın 12.sınıftaki ergenlerin sosyal becerinin duyuşsal kontrol alt boyutunun [F(3-386)=.89, p<.05] diğer sınıflardaki ergenlerden anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlara göre; 9.sınıftaki ergenlerin sosyal becerinin birçok alt boyutu bakımından diğer sınıflardaki ergenlere göre daha yetenekli oldukları açıklanabilir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmada ergenlerin sosyal beceri düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığı incelendiğinde; kız ergenlerin sosyal becerinin duyuşsal anlatımcılık, duyuşsal duyarlık, sosyal duyarlık ve sosyal kontrol alt boyut puan ortalamalarından erkek ergenlere göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Erkek ergenlerin sosyal becerinin duyuşsal kontrol alt boyut puan ortalamalarından kız ergenlere göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdikleri belirlenmiştir. Sosyal becerinin sosyal anlatımcılık alt boyutunun ise cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgu; Çilingir’in (2006) ortaöğretim öğrencileri üzerinde Trabzon’da yaptığı başka bir araştırmada öğrencilerin sosyal beceri düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu sonucuyla paraleldir. Bu araştırmada, sosyal becerinin duyuşsal kontrol alt boyutunda erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre sözel olmayan mesajları, duyguları düzenleme ve kontrol etme becerisi bakımından anlamlı düzeyde daha yetkin oldukları bulunmuştur. Diğer bir araştırmada Telli (2010) üniversite öğrencilerinde sosyal beceriyi incelediği araştırmada, kız öğrencilerin sosyal becerinin duyuşsal anlatımcılık ve sosyal duyarlık alt boyut puan ortalamaları bakımından erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiğini belirlemiştir. Aynı araştırmada erkek öğrencilerin de sosyal becerinin duyuşsal kontrol alt boyut puan ortalamaları bakımından kız öğrencilere göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği sonucu elde edilmiştir. Başka bir araştırmada Rashid (2010) Pakistan’da 6. ve 8.sınıf öğrencilerinde sosyal beceriyi incelemiş ve inceleme sonucunda, kız ve erkek öğrenciler arasında sosyal beceri alt boyutları bakımından anlamlı düzeyde farklılık olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna göre; erkek öğrencilerin sosyal becerinin eleştirileri kabul etme, haklar ve sorumluluklar alt boyutları bakımından kız öğrencilere göre anlamlı düzeyde daha yüksek beceriye sahip oldukları sonucunu elde etmiştir. Elde edilen bu bulgulardan farklı olarak, Majed, vd. (2011) Kuveyt’de ergenler üzerinde sosyal beceriyi farklı değişkenlerle inceledikleri bir araştırmada, kız ve erkek ergenler arasında sosyal beceri bakımından anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırmada ortaöğretimdeki kız ergenlerin, ortaöğretimdeki erkek ergenlere göre sosyal becerinin duyuşsal anlatımcılık düzeylerinin daha yüksek olması; duygusal paylaşımlarını akranlarıyla ve yakın çevreleriyle daha fazla paylaşımlarıyla açıklanabilir. Kız ergenlerin duyuşsal duyarlık düzeylerinin erkek ergenlere göre daha yüksek olması; kız ergenlerin insanların duygusal yönüne daha eğilimli ve duyarlı olmalarıyla ifade edilebilir. Kız ergenlerin sosyal duyarlık düzeylerinin erkek ergenlere göre daha yüksek olması, onların çevreleriyle ilişkilerine ve diğer insanların ilişkilerine daha fazla duyarlı olmalarıyla izah edilebilir. Kız ergenlerin sosyal kontrol düzeylerinin erkek ergenlere göre daha yüksek olması; kız ergenlerin çevrelerindeki insanlarla ilişki ve etkileşimlerini kontrol ettikleri yönünde açıklanabilir. Erkek ergenlerin sosyal becerinin duyuşsal kontrol alt boyutunun kız ergenlere göre daha yüksek olması; Türk toplumunda erkeklerden beklenen cinsiyet rolünün etkisinden kaynaklanabilir. Başka bir ifadeyle; Türk toplumunda erkeklerin duygularını bastırması, duygularını çevresiyle paylaşmaması ve duygularını kontrol altında tutması yargısının egemen olduğu söylenebilir.

Ergenlerin sosyal beceri düzeylerinin okudukları alan değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığının incelenmesi sonucunda; TM alanında öğrenim gören ergenlerin sosyal becerinin sosyal anlatımcılık ve sosyal kontrol alt boyutları bakımından FM alanında öğrenim gören ergenlere göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdikleri belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgu; Hamarta'nın (2000) üniversite öğrencileri üzerinde sosyal beceriyi farklı değişkenlerle incelediği araştırmada, yabancı dil ve sosyal bilimler alanlarında öğrenim gören öğrencilerin sosyal beceri düzeylerinin fen alanında öğrenim gören öğrencilere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulgusuyla tutarlıdır. Diğer bir araştırmada Dicle (2006) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada, güzel sanatlar, yabancı diller ve sosyal alanlarda öğrenim gören öğrencilerin sosyal beceri düzeylerinin fen alanında öğrenim gören öğrencilere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulgusuyla paralellik göstermektedir. Elde edilen bu bulgular sonucunda; TM alanında öğrenim gören ergenlerin, FM alanında öğrenim gören ergenlere göre; çevreleriyle ilişki ve etkileşimlerindeki paylaşımlarının daha fazla olması ve çevrelerindeki insanlarla ilişkilerini daha fazla kontrol etmelerinde sosyalleşmeye eğilimli yapılarının ve öğrenim gördükleri alanla ilgili sosyal derslerin sosyal becerilerini etkilemesinin rolü bulunabilir.

Ergenlerin sosyal beceri düzeyi alt boyutlarının sınıf değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığının incelenmesi sonucunda; 9. Sınıf ergenlerin sosyal becerinin duyuşsal anlatımcılık, duyuşsal duyarlık, sosyal anlatımcılık ve sosyal kontrol alt boyutları bakımından diğer sınıflarda öğrenim gören ergenlere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgu; Çetin ve Kuru'nun (2009) Beden eğitimi ve spor yüksekokulu birinci sınıf ve dördüncü sınıf öğrencilerinin sosyal beceri düzeylerini inceledikleri araştırmada birinci sınıf ve dördüncü sınıf öğrencilerinin sosyal becerinin sosyal duyarlık alt boyutunun anlamlı düzeyde farklılık göstermemesi sonucuyla da paralellik göstermektedir. Elde edilen bu bulgulardan farklı olarak, Kalafat (2006) üniversite öğrencilerinin sosyal beceri düzeylerini incelediği araştırmada; birinci sınıf öğrencilerinin sosyal becerinin sosyal duyarlık alt boyutu puan ortalamasının dördüncü sınıf öğrencilerinin puan ortalamasından anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Araştırmada elde edilen bulgu, 9. Sınıfın ortaöğretime başlangıç oluşturması nedeniyle bu ergenlerin diğer sınıflardaki ergenlere göre psikolojik ve sosyal yönlerden yeni ortama uyum sağlama süreci olarak açıklanabilir. Bu neden, 9.sınıftaki ergenlerin duyuşsal olarak daha duyarlı, hassas ve çevreleriyle ilişkilerinde kontrollü olmalarına, onların çevrelerindeki insanlarla ilişkilerini, duygularını ve yaşantılarını diğer ergenlere göre daha fazla paylaşma gereksinimine yol

açabilir. 9.sınıftaki ergenler, diğer sınıflara göre üniversite sınavına ağırlık vermedikleri için sosyal ilişkileri daha zengin olmakta ve bu durum da onların sosyal beceri düzeylerini geliştirebilmektedir. 10.11.ve 12.sınıfların üniversite sınavlarına hazırlanmaları bu öğrencilerin zamanlarının büyük bir kısmını okul ve dersane arasında geçirmelerine neden olmakta bu da öğrencilerin sosyal ilişkilerini, sosyal gelişimlerini olumsuz etkilemekte ve bu sınıflardaki ergenlerin sosyal beceri düzeylerinin gerilemesine neden olabilmektedir.

Araştırmada sosyal becerinin cinsiyet değişkenine göre incelenmesi sonucunda anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu sonuca göre; kız ergenler, erkek ergenlere göre duyuşsal anlatıcılık, duyuşsal duyarlık, sosyal duyarlık ve sosyal kontrol alt boyutları bakımından daha fazla sosyal beceriye sahip oldukları söylenebilir. Sosyal becerinin öğrenim görülen alan değişkenine göre incelenmesi sonucunda anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği bulunmuştur. Bu sonuca göre; TM alanında öğrenim gören ergenlerin sosyal becerinin sosyal anlatıcılık ve sosyal kontrol alt boyutları bakımından FM alanında öğrenim gören ergenlere göre daha fazla sosyal beceriye sahip oldukları söylenebilir. Sosyal becerinin sınıf değişkenine göre incelenmesi sonucunda anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu sonuca göre; 9.sınıf ergenlerinin sosyal becerinin duyuşsal anlatıcılık, duyuşsal duyarlık, sosyal anlatıcılık ve sosyal kontrol alt boyutları bakımından diğer sınıflarda öğrenim gören ergenlere göre daha fazla sosyal beceriye sahip oldukları söylenebilir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar araştırmanın yapıldığı Antalya il merkezindeki okullarla ve katılımcıların ölçeklere verdikleri cevaplarla sınırlı olduğundan araştırma sonuçlarını tüm ortaöğretimdeki ergenlere genellemek doğru olmaz. Ancak gelecekte farklı türde öğrenim gören ergenler üzerinde yapılacak benzer araştırmalarla daha genel sonuçlara ulaşılabilir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlara yönelik olarak aşağıdaki önerilere yer verilmiştir.

1. Erkek ergenlerin sosyal beceri düzeylerinin geliştirilmesi için başta okulöncesi ve sınıf öğretmenleri olmak üzere bireylerin duygusal gelişimlerini destekleyici ve duygularını ifade edici ortamlar hazırlamaları, okul psikolojik danışmanları tarafından eğitim kademelerindeki ergenler için bireylerin sosyal becerilerini geliştirici eğitsel etkinlikler hazırlamaları,
2. Okul yönetimleri tarafından Fen ve Matematik alanı gibi sayısal alanlar için ergenlerin sosyal becerilerini geliştirici seçmeli sosyal dersler sunulması veya hem okul içindeki hem okul dışındaki sosyal faaliyetlere katılmaları yönünde ergenlere imkanlar tanınması,
3. Ortaöğretimde 10, 11 ve 12. Sınıflardaki ergenlerin gelişim dönemlerine uyum sağlamaya çalışmalarının yanı sıra üniversite sınavına hazırlanmaları onların sosyal gelişimlerini olumsuz etkilemekte, zamanlarının büyük bir kısmını akademik çalışmalara, sınavlara ve derslere ayırmalarına neden olmakta bu durum da onların sosyal gelişimlerini olumsuz etkileyebilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulu tarafından üniversitelere giriş sürecinde ergenlerin gelişimsel yönlerini olumsuz etkilemeyecek düzenlemelere gidilmesi, özellikle sosyal becerilerini geliştirici ders ve ders dışı etkinliklere müfredatta yer verilmesi,
4. Benzer çalışmaların farklı okul türlerinde ve farklı gelişim özelliklerine sahip bireyler üzerinde yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Arı, R., (2003), *Gelişim ve Öğrenme*, 1. Baskı, Konya: Atlas Kitabevi.

Brown, W. H. & Conroy, M. A., (2011), “Social Emotional Competence in Young Children With Developmental Delays: Our Reflection and Vision For The Future”, *Journal of Early Intervention*, 33 (4), ss. 310-320.

Corey, G., (2005), *Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları*, Ankara: Metis.

Court, D. & Givon, S., (2003), “Group Intervention: Improving Social Skills of Adolescents with Learning Disabilities”, *Teaching Exceptional Children*, 36 (2), ss. 46-51.

Çetin, M. Ç. & Kuru, E., (2009), “Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeylerinin Belirlenmesi”, *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimi Dergisi*, 11 (1), ss. 1-8.

Çilingir, A., (2006), Fen Lisesi ile Genel Lise Öğrencilerinin Sosyal Becerileri ve Problem Çözme Becerilerinin Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Deniz, M. E., (2011), *Eğitim Psikolojisi*, 3.Baskı, Ankara: Maya Akademi.

Dicle, A. N., (2006), Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeylerinin Duygusal Zeka Düzeyleri ve Bazı Kişisel Özelliklerine Göre İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Diñçel, E., (2006), Ergenlik Dönemi Gelişimsel Ödevleri ve Psikolojik Problemler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gottman, J., Gonso, J. & Ramussen, B., (1975), Social Interaction, Social Competence and Friendship in Children, <http://www.jstor.org/pss/1128569>, (Erişim Tarihi: 29.01.2012)

Güney, N., (2007), Ergenlikte Risk Almanın İçsel Kaynaklarının Ben Merkezlilik, Akran Baskısı Sosyoekonomik Düzey ve Cinsiyet Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

Hamarta, E., (2000), Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık ve Sosyal Beceri Düzeylerinin Özlük Nitelikleri Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Horn, M. L. V., Karlin, E. & Ramey, S., (2012), “Effects of Developmentally Appropriate Practices On Social Skills and Problem Behaviors in 1st Through 3rd Grades”, *Journal of Research in Childhood Education*, 26, ss. 18-39.

Hughes, C., Golas, M., Cosgriff, J., Brigham, N., Edwards, C. & Cashen, K., (2011), “Effects of a Social Skills Intervention Among High School Students With Intellectual Disabilities And Autism and Their General Education Peers”, *Research & Practice for Persons with Severe Disabilities*, 36 (5), ss. 46-61.

Joyce, V. F., Darson, L. R. & David, V. H., (2011), "Perceived Personal and Social Competence: Development of Valid and Reliable Measures", *The Health Educator*, 42 (1), ss. 19-26.

Kalafat, T., (2006), Üniversite Öğrencilerinin Beden Memnuniyet Düzeyleri ile Sosyal Beceri Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi (Çanakkale İli Örneği). 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Programları ve Öğretimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Kaya, A., (2010), *Eğitim Psikolojisi*, 5. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.

Koç, M., (2004), "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, ss. 231-256.

Majed, A. M., Singh, A. P. & Smekal, V., (2011), "Social Anxiety in Relation to Social Skills, Agression and Stress Among and Female Commercial Institute Students", *Education* 132 (2), ss. 351-361.

Mehaffey, J. I. & Sandberg, S. K., (1992), "Conducting Social Skills Training Groups with Elementary School Children", *School Counselor*, 40 (1), ss. 61-69.

Pınar, E. S. & Sucuoğlu, B., (2011), "Turkish Teachers' Expectancies for Success in Inclusive Classrooms", *Educational Sciences: Theory and Practise*, ss. 395-402.

Rashid, T., (2010), "Development of Social Skills Among Children at Elementary Level", *Bulletin of Education & Research*, 32 (1), ss. 69-78.

Samancı, O., (2010), "Teacher Views on Social Skills Development in Primary School Students", *Education*, 131 (1), ss. 147-157.

Spjeldnes, S., Koeske, G. & Sales, E., (2010), "Teacher Support as a Buffer Between Inter Parental Conflict and Child Social Skills", *Early Child Development & Care*, 180 (3), ss. 335-346.

Şahin, C., (2001), "Sosyal Beceri ve Sosyal Yeterlik", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (1), ss. 9-19.

Telli, M. K., (2010), Mersin Üniversitesi Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeyleri İle Yetkinlik Beklentilerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Tryon, G. S., Soffer, A. & Winograd, G., (2001), Relationship of Social Skills, Depression, and Anxiety in Adolescents. <http://www.eric.ed.gov/contentdelivery/servlet/>, (Erişim Tarihi: 10.02.2012)

Yiğit, R. & Yılmaz, H., (2011), "İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeyleri ile Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, ss. 335-347.

Yüksel, G., (2004), *Sosyal Beceri Envanteri El Kitabı*, 1. Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Silah, M., (2003), “Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarılarını Etkileyen Çeşitli Nedenler Arasındaki Süreksiz Durumluluk Kaygısının Yeri ve Önemi”, *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 10, ss. 102-115.

Tüknüklü, A., Zoroğlu, Y. & Gemici, Y., (2001), “İlköğretim Okullarında Okul Yönetimine Yansıyan Disiplin Sorunları”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetim Dergisi*, 27, Ankara: Pegem Yayınları, ss. 417-441.

Ünver, Ö. & Gamgam, H., (2006), *Uygulamalı Temel İstatistik Yöntemler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.